

דף שבועי

בס"ד

ראש השנה, תשפ"ד, מספר 1537

מה לך הגר? הפנייה לקבלת עזרה מבעל סמכות, ומשמעותה יסכה זימרון

מבחינה מבנית, בטקסטים העוסקים במעמדות כאלה יחזרו רכיבי העלילה הבאים: פניית האישה, תגובת בעל הסמכות, המצוקה והפתרון. לרכיבים יש מאפיינים קבועים, ולעתים אף תבניות לשוניות חוזרות. לדוגמה: פניית האישה מלווה לעתים במחוות גופניות, דוגמת "וַתִּצְנַח מֵעַל הַחֲמוֹר" (שׁו' א:יד), "וַתִּפֹּל עַל אֶפְיָהּ אֶרְצָה וַתִּשְׁתַּחֲוֶה" (שׁמ"ב יד:ד).² פעמים שמופיעה הבקשה: "הוֹשְׁעָה" (שׁמ"ב יד:ד; מל"ב ו:כו), וכן הפועל המקדים: "צִעֲקָה" (מל"ב ד:א, ו:כו). תגובת בעל הסמכות כוללת לרוב את הצירוף: "מָה לְךָ" (שׁו' א:טו; שׁמ"ב יד:ה; מל"ב ו:כח; אס' ה:ג).³

הביטוי הברור ביותר של המעמד מופיע בספר שופטים, פרק א, פסוקים יד-טו (יה' טו:יח-יט). ברקע הסצנה עומדת נתינת עכסה בת כלב לעתניאל בעקבות לכידת דביר (שׁו' א:יג-יד). אלא, שלמרות שעכסה מוצגת ככלי בידו של אביה, בדומה למירב ומיכל בנות שאול (שׁמ"א יח:יג-כג), בפסוקים הבאים היא מוצגת כבעלת יוזמה המשפיעה על אביה ואולי אף על אישה

ביום הראשון של ראש השנה נוהגים לקרוא את סיפור לידת יצחק הכולל את תיאור הגירוש של הגר וישמעאל והצלתם. להלן אבקש לדון בדרך הפתרון של מצוקת הגר וישמעאל באמצעות טקסטים קרובים, ולהציג את האור שהיא שופכת על דמותו של האל.

מספר טקסטים מקראיים מתארים מעמד של פנייה לקבלת עזרה מבעל סמכות, שיש לו מאפיינים עלילתיים, לשוניים ומבניים קבועים. לאור המאפיינים החוזרים, ועל בסיס הידוע מן המזרח הקדום, סביר להניח שסצנות ספרותיות אלה משקפות מעמד ריאלי מקובל.¹

מבחינה עלילתית, בסצנות אלה מעורבים אישה המצביעה על מצוקה וגבר בעל סמכות. ראשיתו של המעמד בהצגת מצוקה מגוונת של האישה, וסופו במתן מענה למצוקה. במסגרת הסצנה הגבר מוצג כבעל סמכות, כהעצמה של מעמדו החברתי – המשפחתי או הלאומי – הקבוע. האישה מוצגת מחד גיסא כדמות אקטיבית הפועלת כדי לפתור את מצוקתה, ומאידך גיסא, העובדה שהיא נזקקת לפתרון שיציע בעל הסמכות משקפת את מקומה המוגבל בתוך המבנה החברתי ההיררכי.

2 ראו בנוסף: מל"א א:יא-לג.
3 תגובת אלישע לאישה: "מָה אֲעֲשֶׂה לְךָ" (מל"ב ד:ב), נשמעת כמו וריאציה כפולת משמעות על הנוסחה החוזרת. היא תואמת את האופי המעשי של התגובה בסיפור זה (שם:ב-ז), ואת המיקום החריג של הנוסחה ברצף העלילה. על רקע המאפיינים החוזרים של הדפוס, השוואה למל"א יז:ח-טז תורמת רבות להבנת עיצוב דמותה של האלמנה מצרפת.

* יסכה זימרון, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בראילן.
1 מ' כוגן, מלכים ב:ב-כה (מקרא לישראל), תל-אביב 2019, עמ' 460.

על החמה ואשה צעקה אליו לאמר הושיעה אדני המלך. הפנייה אל המלך משקפת את מעמדו הקבוע כבעל סמכות ואף מציגה את הציפייה שהוא יפתור את המצוקה הנקודתית. אולם תגובת המלך סותרת את שתי הציפיות; בתגובתו הראשונית המלך מעביר את האחריות לבעל הסמכות הגבוה – הא-ל: "ויאמר אל יושעך ה' מאין אושיעך המן הגרן או מן הקב" (שם:כז). רק לאחר מכן נעשה שימוש בנוסחה החוזרת, בכדי לברר את מהות הסיטואציה: "ויאמר לה המלך מה לך" (שם:כח). אף התגובה המילולית והמחווה הפיסית של המלך לשמע המצוקה המפורטת של האישה, משקפות את חוסר יכולתו להושיע: "ויהי כשמע המלך את דברי האשה ויקרע את בגדיו... ויאמר לה יעשה לי אלהים וכה יוסף אם יעמד ראש אלישע בן שפט עליו היום" (שם:ל-לא). על רקע ההשוואה לטקסטים המקבילים, תגובת המלך משקפת היטב את המצוקה החריגה של הרגע המתואר בסיפור.

דוגמה נוספת: אסתר המלכה מצויה בלב מצוקה לאומית גדולה הדורשת את עזרת המלך (אס' ג:יב-טו, ד:ח, ז:ג-ד). בכל זאת לאחר שהמלך שואל אותה: "מה לך אסתר המלכה" (שם, ה:ג), היא רק מבקשת שהמן והמלך יבואו למשתה (שם:ד). על רקע הדגם החוזר ומאפייניו, בקשתה מפתיעה את הקוראים ומגבירה את הדריכות שלהם כלפי המתרחש. במקרה זה, הרקע לסצנה מבהיר שמלבד המצוקה הלאומית, אסתר מצויה גם במצוקה אישית שנובעת מעצם היוזמה לפנות אל המלך, והדגם החוזר משקף אף מצוקה זאת (שם ד:יא, טז).

אף הסיפור על הגר (בר' כא:יד-כא) יכול להתבהר על רקע הדפוס הספרותי החוזר. במקרה זה אין מדובר בתיאור של שימוש ריאלי במעמד של הפניה לעזרת בעל הסמכות, אולם מאפייני הסיפור ותכניו מתבהרים על רקע קיומו של מעמד זה ועל רקע עיצובו הספרותי. הם מתבהרים ביתר שאת על רקע החריגה מן הדפוס החוזר.

הגר היא האישה העומדת במרכז הסצנה, ובעל הסמכות במקרה זה הוא הא-ל. הקושי שעליו נסובה הסצנה הוא היעדר מים (כא:טו-טז). המצוקה, אשר

(שם:יד-טו).⁴ הליך הפנייה המוצלח אל כלב, מנוסח על ידי ארבעת רכיבי העלילה:

פניית האישה	תגובת בעל הסמכות	המצוקה	הפתרון
(יד) ויהי בבואה ותסיתהו לשאל מאת אביה השדה ותצנח מעל החמור	(טו) ויאמר לה כלב מה לך	ותאמר לו הבה לי ברכה פי ארץ הנגב נתתני ונתתה לי גלת מים	ויתן לה את כלב עלית ארץ הנגב ואת גלת תחתית

מספר מקרים עושים שימוש במעמד הריאלי על מנת להפיק רווח דידקטי. לדוגמה, יואב בן צרויה שולח אישה חכמה מתקוע, על מנת לשכנע את דוד להשיב את אבשלום לביתו. האישה מספרת סיפור מצוקה בעל זיקה קרובה לדגם החוזר. הדמיון לטקסטים האחרים מגביר את האמינות של הסיפור שבפיה, ומשכנע את דוד שעומדת לפתחו סיטואציה ריאלית (שמ"ב יד:ד-ח).⁵ אולם החריגה מהדפוס החוזר, באמצעות דיון מתמשך בין האישה והמלך (שם:ט-יט), מבהירה לקורא ולדמויות עצמן שמדובר במקרה בדיוני הנשען על המעמד הריאלי החוזר.

מעניינים יותר הם המקרים שבהם הגם שהפסוקים מתארים מעמד מסוג זה, הם אינם זהים לטקסטים המקבילים. בכך מודגמת הסיטואציה הייחודית. דוגמה לדבר במל"ב ו:כו-לא. בפסוק כו אישה פונה אל המלך במצוקתה: "ויהי מלך ישראל עיבר

⁴ ' שמש, "עכסה – מאובייקט לסובייקט: סיפור על אישה חכמה, שדה ומים", עיוני מקרא ופרשנות י (תשל"א), עמ' 23-48. ראו עוד: J. Fleishman, "A Daughter's Demand and a Father's Compliance: The Legal Background to Achsah's Claim and Caleb's Agreement (Joshua 15,16-19; Judges 1,12-15)", ZAW 118 (2006), pp. 354-373, esp. pp. 369-372.
⁵ א' סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים ורמת-גן 1997, עמ' 132-133. במקרה זה מדובר במשל שיפוטי המתבסס על המעמד הריאלי (ראו גם מל"א כ:לט).

אחר בעל הסמכות וזימו פנייה אליו, הגר מוצגת כאישה נואשת במיוחד. ההתנהגות של הגר בסיטואציה זאת, תואמת את המעמד החברתי העקרוני שלה ואף מעצימה אותו, בדומה לזיקה שבין הדמויות השונות בסצנות המקבילות ובין מעמדן החברתי.⁶ שנית, הייחוד של הסצנה מציג את הרגישות של האל-ל למצוקות האנושיות. יש מקרים אחרים (בר' כה:כא; שמ' ב:כג-כה) שבהם האל-ל נענה למצוקה אנושית המופנית אליו. אולם כאן הוא חושף בעצמו את המצוקה ונענה לה באופן ישיר, מבלי שהאישה תפנה אליו. הייחוד מתבלט לאור הדפוס החוזר האופייני של הסצנות המקבילות.

אם כך, כאשר הסצנה בבר' כא:יד-כא המציגה את שילוח הגר וישמעאל ופתרון מצוקתם נקראת בהשוואה לסיפורי 'הפנייה לבעל הסמכות' האחרים, היא נרתמת להצגת מאפייניו של האל-ל ומדגישה את היותו רגיש למצוקות האנושיות ובעל יכולת לפתור אותן. העובדה שברקע עומדת ההבטחה לאברהם וְגַם אֶת בְּנֵי הָאִמָּה לְגוֹי אֲשֶׁר־מִנּוּ כִּי יִרְעָךָ הוּא" (שם:יג), מציגה את פתרון המצוקה כיישום של התוכנית האלוהית המעצבת את המציאות.

משתקפת בסיפורים אחרים במחוות שונות דוגמת הצעקה, מתבטאת כאן בבכייה של הגר: "וַתִּשָּׂא אֶת קֶלֶה וַתִּבְנֶן" (שם:טז). תגובת בעל הסמכות, כמקובל, נפתחת במילות הבירור: מה לָךְ (שם:יז). לאחריה מופיע פתרון המצוקה: "וַיִּפְקַח אֱ-לֹהִים אֶת עֵינֶיהָ וַתֵּרָא בְּאֵר מַיִם וַתִּלְךָ וַתִּמְלֵא אֶת הַחֲמַת מַיִם וַתִּשְׁק אֶת הַנָּעַר" (שם:יט).

ניסוח הפסוקים בבר' כ"א מורה כי הפתרון מהווה מענה מלא על הקושי והמצוקה. כנגד חששה של הגר: "אֵל אֲרָאָה בְּמוֹת הַיֶּלֶד" (שם:טז), עומדים התיאורים הפוכים מן השדה הסמנטי של הראייה: "וַיִּפְקַח אֱ-לֹהִים אֶת עֵינֶיהָ וַתֵּרָא בְּאֵר מַיִם" (שם:יט). מול חוסר המים: "וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן הַחֲמַת" (שם:טז), עומד התיאור "וַתִּמְלֵא אֶת הַחֲמַת מַיִם" (שם:יט). כנגד פעולות הייאוש של הגר: "וַתִּשְׁלַךְ אֶת הַיֶּלֶד תַּחַת אֶחָד הַשִּׁיחַם... וַתֵּשֶׁב מִנְגַד" (שם:טז-טז), עומד הציווי הנוגע הן להגר והן לבנה: "קוּמִי שְׂאִי אֶת הַנָּעַר וְהַחֲזִיקִי אֶת יָדָךְ בּו" (שם:יח). המדבר שהיה מקום התעיה של הגר: "וַתִּלְךָ וַתִּתַּע בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע" (שם:יד), מוצג כמקום המושב והישועה של בנה: "וַיְהִי אֱ-לֹהִים אֶת הַנָּעַר וַיַּגְדֵּל וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר וַיְהִי רֹבֵה קִשְׁת" (שם:כ).

במרכז הסצנה עומד פסוק יז שמבהיר מה היא נקודת התפנית: הגר אינה פונה בעצמה אל בעל הסמכות, אלא נושאת קולה ובוכה. אלהים הוא ששומע את קול הבכי (של הנער דווקא!), ומלאך אלהים יוזם את הפנייה האופיינית של בעל הסמכות: "מה לָךְ"? המילים החוזרות מבהירות באיזה מעמד מדובר, אך החריגה הניכרת מהמקובל היא בעלת משמעות כפולה. ראשית, היא מציגה את עוצמת המצוקה של הגר ואת חוסר האונים שלה. הגר רואה בהיעדר המים מצוקה סופנית וחסרת תקווה. היא משליכה את הילד, חוזה את מותו העתידי ואינה מחפשת מוצא. על רקע העובדה ששנים אחרות תרו

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

6 על משמעות פקחת העין כאן, ראו לדוגמה: ע' מרילי, "גוף, לשון ומגדר במקרא הבניית חוויות הגופים את העברית המקראית ועיצובן את המגדר במקרא: דיון סמנטי מגדרי בשמות אברי הגוף 'עין', 'יד', 'פה'", עבודת דוקטור באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 2017, עמ' 70. ראו כמו כן עמ' 203 ביחס לציווי "וְהַחֲזִיקִי אֶת יָדָךְ בּו" (בר' כא:יח).

7 על משמעות השינוי ראו לדוגמה: י' גרוסמן, אברהם: סיפורו של מסע, תל-אביב 2014, עמ' 275.

8 השוו לאופי הדיון בין הגר והמלאך בבר' טז:ו-טז.